

תוכן העניינים

7	הקדמה
9	מבוא
17	ספר א
43	ספר ב
71	הערות: ספר א
258	ביבליוגרפיה נבחרת

הקדמה

תרגום הספרים א רב מן הפיזיקה' לאריסטו וכן ההערות לספר א נמצאו בכתב יד בעיזבונו של חברנו הפרופ' יהודה לנדא, שנפטר ב־1995. כתב היד כפי שנמצא לא היה מתאים להוצאה לאור. תרגום ספר א היה מלוטש ומעובד הרבה יותר מתרגום ספר ב, שבו גם חסרו משפטים; בהערות הופיעו גרסאות אחדות לגבי עניינים שונים, שהיה צורך להכריע ביניהן; מצאנו התייחסויות בלתי גמורות להקשרים אריסטוטליים משלימים, שלנדא ראה צורך לצרפם לדיון, אבל לעתים היה בהתייחסויות אלו, בשל מצבן, יותר משום העמום והמבלבל מאשר משום המועיל והמרחיב. במקרים כאלה היה עלינו להחליט אם להשאירן כפי שהן, להשלימן במקצת או לוותר עליהן. אבל מעל לכול, כתב היד היה בלתי ערוך, וכאן יבואו על הברכה והתודה חברינו מן החוג לפילוסופיה הד"ר אריאל מירב והד"ר חגי כנען, אשר טרחו והתקינו את כתב היד לכדי טקסט עקיב. במיוחד נתונה תודתנו לחברנו הד"ר אריה פינקלברג אשר ערך את כתב היד והכיניו לדפוס.

הצורך להתערב בכתב היד היה כרוך מבחינתנו בתחושה בלתי נעימה, שכן איננו בטוחים שהגענו בעריכתנו לתוצאה שהייתה מניחה את דעתו של חברנו. החלטנו בכל זאת להוציא לאור את

כתב היד מן הטעמים הבאים: חבל למנוע את תרגום אריסטו מן הקורא העברי המעוניין ובעיקר מן התלמידים לפילוסופיה; רצינו להציב בכך זכר לחברנו, שבתרגומו ובהערותיו ניכרת אהבתו לטקסט האריסטוטלי, וגם מילאנו בכך את רצון משפחתו. בעריכתנו השתדלנו שלא לפגוע בטקסט כפי שמצאנוהו אלא במידה המזערית המתחייבת. ההערות הפרשניות של לנדא מזכירות לכל מי שהכירו את האופן שבו היה מלמד את אריסטו באוניברסיטת תל אביב. השתדלנו לשמור על סגנונו, אשר הרשים בכנותו, התרחק מכל העמדת פנים והדגיש את פשטות הביטוי והבהירות, ואולי, בעיקר, את מוגבלותנו בהבנה שלמה של אריסטו.

רן סיגד
החוג לפילוסופיה
אוניברסיטת תל אביב

מבוא

הספר שלפנינו כולל תרגום של ספרים א רב (מתוך שמונה ספרים) של ה'פיזיקה' לאריסטו וכמו כן פירושים לספר א.

הכותרת היוונית של הספר היא *physikê akroasis*, ותרגומה: 'האזנה הנוגעת לטבע', ובתרגום חופשי יותר: 'הרצאות על הטבע' (בלשון הפילוסופית של ימי הביניים תורגמה הכותרת תרגום מילולי כמעט לגמרי: 'השמע הטבעי' או חופשי יותר: 'ספר השמע').

המצפה למצוא ב'פיזיקה' לאריסטו את מה שהוא רגיל למצוא בספר פיזיקה מודרני עשוי להתאכזב – אין כאן דיונים מלווים בנוסחאות מתמטיות על נושאים כמו כובד, תאוצה, משיכה, חום ואור. ה'פיזיקה' של אריסטו אינה אלא פילוסופיה של הטבע, דהיינו: דין וחשבון שיטתי ורציונלי על הופעות וגילויים המשותפים לכל עצמי הטבע בתור שכאלה. מאחר שהמטפיזיקה עוסקת בהוויה כולה והפיזיקה רק בתחום אחד שלה – הטבע – מכונה הראשונה 'פילוסופיה ראשונה' (*prôtê philosophia*) והשנייה – 'פילוסופיה משנית' (*deutera philosophia*).

על פי אריסטו, כל מה ששייך לטבע יש בו היכולת לנוע והוא עצם טבעי או מה שמתלווה לו. עקב כך ספר ה'פיזיקה' טובב סביב עניין התנועה. אריסטו קובע את מהותה (שלושת הפרקים הראשונים של הספר השלישי), מבחין בין סוגיה (הספר החמישי), מונה את

סיבותיה (הספר השני) ודן במושגים הקשורים בה קשר בלתי נפרד – מקום, זמן, רצף (ספרים ארבע ושש); המניע הלא נע, הנדון בספר השמיני, קשור, כפי שמעיד השם עצמו, בתנועה, אך הספר דן לא פחות בשאלה אם יש לתנועה התחלה או סוף. עם זאת, משום שגילויי טבע כה כלליים כמו התהוות וכיליון או קלות וכובד אינם נחלת כל התופעות הטבעיות (על פי השקפתו של אריסטו הם מוגבלים לעולם שמתחת לגלגל הירח בלבד ואין להם מקום בעולם גרמי השמים), הם אינם נדונים כאן אלא בחיבורים אחרים.

נאמר כמה מילים על אופי התרגום והפירושו. בני סמכא בעולם העתיק הרעיפו שבחים על סגנון הכתבים של אריסטו. קיקרו, דיוניסיוס מהאליקרנסוס וקווינטיליאנוס מזכירים במקומות שונים את המתיקות, את הצבעים, את העושר, את הכוח הרטורי ואת הבהירות של הסגנון האריסטוטלי, ומפורסם מאוד האפיון של קיקרו *flumen orationis aureum* – זרם זהב של דיבור.¹ הכתבים שהיו לנגד עיניהם היו ספרים שפורסמו על ידי אריסטו עצמו (ספרים 'חיצוניים' כלשון אריסטו). כתבים אלה לא שרדו, והקורפוס האריסטוטלי שהגיע אלינו מורכב רובו ככולו מחיבורים שלא נועדו לפרסום. כתוצאה מכך ימצא הקורא בטקסטים האריסטוטליים משפטים קצרים חסרים ושבורים לצד משפטים מורכבים ומתמשכים, שיש בהם לא פעם הסתייגויות ואסוציאציות

1 קיקרו, Ac. Pr. 38.119. על הספרים האבודים של אריסטו ועל סגנונם הספרותי ראה W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, VI, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, pp. 53–58

ממינים שונים.² לסגנון זה יש בוודאי קסם משלו, שהרי אמירת העיקר בתכלית הקיצור ללא שום גינוני רטוריקה יש בה עצמה מחשבתי שעושה את כתבי אריסטו לאתגר אינטלקטואלי ראשון במעלה לכל המעיין בהם, ואין ספק שאתגר זה הוא אחת הסיבות למקום המכריע שאריסטו תופס בתולדות המחשבה המערבית, אך מובן מאליו שסגנון זה מציג למתרגם בעיות קשות ביותר.

ניסיתי להתמודד עם הבעיה על ידי כך שנסארתי נאמן במידת האפשר למשפט היווני, דהיינו: כאשר המשפט היווני מורכב, מקוטע או חסר, כזה הוא גם בעברית. השתדלתי שלא להוסיף מילים שאינן במשפט היווני או שאינן משתמעות ללא ספק מצורתה הדקדוקית של מילה זו אחרת; במקום שהוספתי מילה שמתי אותה בין סוגריים מרובעים. התרגום הוא אפוא מילולי ככל האפשר, ומשתדל למסור לקורא לא רק את תוכנו של המשפט אלא גם את צורתו. מובן מאליו שהמילים ביוונית החוזרות על עצמן – ובייחוד אלה שהן מילות מפתח מבחינה פילוסופית, כמו 'צורה' ו'מצע' – השתדלתי לתרגם במילה אחת גם בעברית.³

2 דוגמה בולטת לכך היא המשפט באתיקה הניקומאכית; ספר ט 9 שמתחיל ב־1170a25 ונמשך תוך כדי העלאת תנאים והסתייגויות שונים לאורך שש עשרה שורות.

3 כידוע, לא תמיד הדבר אפשרי, משום שאין זהות בין תחומי המשמעויות של המילה היוונית ושל המילה העברית. כך, למשל, את מילת המפתח *λόγος* (logos) תרגמתי: הגדרה, פרופורצייה, מחשבה – הכול לפי העניין למיטב הכרתי. מובן שבמקרה כזה פירשתי את הכתוב בעצם התרגום, אך נראה שעם כל הרצון למסור בדייקנות את דברי המקור, אין למתרגם מנוס מלהיות במידה מסוימת פרשן.

בבחירת דרך זו של תרגום אין חידוש. כך נהג ח"י רות בתרגומיו לאריסטו בשנות השלושים; כך נהגו א' קמינקא ומ' הק בתרגומיהם משנות הארבעים; וכך נהגו גם חנה וחיים רוזן בצורה שיטתית ועקיבה בתרגומיהם משנות החמישים ותחילת השישים.⁴ אך יש להדגיש את מילוליות התרגום, משום שהקורא הישראלי, שבדרך כלל קורא גם אנגלית, עשוי להיתקל בתרגומים אנגליים שוטפים ואפילו אלגנטיים של כתבי אריסטו. כאלה, למשל, הם תרגומי ה'אתיקה' ו'הפוליטיקה' לא רק בהוצאה שנועדה לקורא הכללי, ה'Penguin Classics', אלא גם במסגרת הסדרה המפורסמת של תרגומי אוקספורד. ספרים אלה תורגמו לאנגלית עשרות פעמים, ועל כן אין תמה שנמצא תרגומים מכל המינים – מילוליים מאוד, מילוליים פחות וכאלה שמוסרים רק את תוכן הכתוב בצורת ביטוי אנגלית מובהקת. אינני טוען שהנוקטים בדרך האחרונה טועים, אך בצורת תרגום זו נעלם צד שיש לו בהחלט קיום במקור – אותו חספוס המתבטא בתכונות שציינתי לעיל. תכלית הסיפור הזה לומר לקורא שאם ימצא תרגומים קריאים יותר של ה'פיזיקה', אל נא ישפוט את תרגומי מיד לכף חובה; בחרתי בדרך התרגום המילולי כי היא משקפת בצורה נאמנה יותר את המקור.

התרגום נעשה על פי המהדורה של דיוויד רוס בסדרה Oxford Classical Texts. לבירור גרסאות הטקסט, לפיסוק

4 אולי זו הזדמנות נאותה להזכיר שאת אשר אני מבין במבנה של משפט יווני למדתי במידה רבה ממורי וידידי חיים רוזן.

המשפטים ולחלוקת הקטעים געזרתי גם בספרים האלה: C. Prantl, *Aristoteles. Acht Bücher Physik*, Leipzig: Teubner, 1854; H. Carteron, *Aristote, Physique*, Paris: L'association Guillaume Budé, 1926; P. H. Wicksteed and F. M. Cornford, *Aristotle. The Physics* (Loeb Classical Library), London 1929. בשלוש המהדורות האחרונות, ולפי סדר הזכרתן, ימצא המעוניין גם תרגומים של המקור לגרמנית, לצרפתית ולאנגלית. התרגום לגרמנית מילולי מאוד, ועל כן היה לי לעזר רב; התרגום לאנגלית (בייחוד כאשר המתרגם הוא ויקסטיד) מעניין מבחינה פרשנית, אך הוא פפרוזה יותר מתרגום; התרגום לצרפתית נאמן ומוסמך אך פחות מילולי מן הגרמני. ואם כבר עומדים אנו בפרשת תרגומים, מן הראוי להזכיר את תרגום ה'פזיקה' (משנת 1930) במסגרת הסדרה הידועה 'התרגום האוקספורדי של כתבי אריסטו'. את הספר הראשון תרגם ר"פ הרדי. התרגום אינו מילולי, אך ניכרת התעמקות רבה בטקסט ויש ניסיון לתת בתרגום את השיטין ובין השיטין של המקור. גם האיש שעבר על התרגום, ד' רוס, הוא מומחה מובהק לאריסטו (אעיר בדרך אגב שבסדרה זו תורגמו כל הספרים על ידי מלומדים ממדרגה ראשונה והעורכים, שהעיקרי שבהם היה רוס, היו חוקרים מצוינים של אריסטו. לכן גם נודעת לסדרה זו חשיבות מיוחדת למעוניינים באריסטו). נוסף על התרגומים הנזכרים עיינתי מפעם לפעם כדי לבדוק כיצד תורגם משפט זה או אחר גם בתרגומיהם של פ' גולקה, ר' הופ, ו' צ'רלטון ואחרים. עד כאן התרגומים המודרניים. עיינתי גם בשני תרגומים לטיניים, התרגום מתקופת ימי הביניים של ויליאם פון מרבקה

(שאותו קרא ופירש תומס מאקווינו), והתרגום מתקופת הרנסנס של יוהנס ארגירופילוס.

אשר להערות ופירושים לטקסט אזכיר תחילה שבשלושת התרגומים הנזכרים של הטקסט יש מבואות קצרים והרבה הערות הבהרה טובות מאוד. כמו כן יש הערות כאלה בכמה מן התרגומים האחרים שהוזכרו. אולם יותר מכול יש להזכיר את חיבורו של רוס: *Aristotle's Physics, A Revised Text with Introduction and Commentary*, Oxford 1936 (repr. 1988). הטקסט כאן זהה (או כמעט זהה) עם הטקסט שהופיע אחר כך בסדרה O.C.T. קודם לטקסט מבוא מקיף, אשר בצד הדיון בכתבי היד השונים של ה'פיזיקה' מוקדש ברובו לסיכום מהלך ההשקפות המובעות בו. בעקבות הטקסט ימצא הקורא 'ניתוח', דהיינו סיכום הארגומנט של כל פרק ופרק, ובעקבות סדרת ניתוחי הפרקים בא פירוש לכל אותם משפטים או חלקי משפטים שרוס מצא לנכון לפרשם. גם אם נראה לי לא פעם שפירושו חסר מבחינה פילוסופית, אין מקום לספק שהניתוחים והפירושים הנזכרים מועילים ביותר להבנת הטקסט, ואיני חושב שמי שעוסק כיום ב'פיזיקה' יכול לוותר עליהם.

הפירוש מוקדש כמעט כולו לעניינים פילוסופיים. אין בו דיונים על העדפת גרסת טקסט אחת על פני גרסה אחרת, דהיינו אין בו דיון על בעיות השייכות לביקורת הטקסט. אולם במקום שיש גרסה המשנה בצורה ניכרת את תוכן הדברים הזכרתי ותרגמתי אותה בתוך הפירוש. במהלך הפירוש לא הזכרתי כמעט את דעותיהם של מפרשים ולא התדיינתי עמיהם. אילו עשיתי זאת היה הפירוש, שבלאו הכי אינו קצר, מתארך עוד יותר.⁵ כאשר נראה לי שיש

צורך להעיר ולא היה לי להוסיף על דברי אחרים, הבאתי, כמובן, דברים בשם אומרם.

כאשר פניתי למקומות שונים בכתבי אריסטו להסברת עניין נדון, לא התיימרתי לשלמות, דהיינו לא הבאתי את כל המקומות העשויים להיות רלוונטיים לעניין, אלא רק כמה מהם הנראים לי מובהקים ביותר. גם לא הייתה לי כל כוונה למצות את העניין שנגעתי בו. אילו עשיתי זאת, יכלו לא מעט עניינים להוות ספר לעצמו. כל מה שהשתדלתי לעשות הוא להסביר את העניין במידה הנראית לי מספקת, זאת אומרת: מהי הטענה ועל אלו מושגים והשקפות יסוד היא מבוססת. אחרי שהצגתי את הטענה ובסיסה, לא נכנסתי כמעט לדברי ביקורת וויכוח עמה. יעשה נא זאת הקורא בעצמו, וייכנס לקהל הגדול של מתפלספי הפילוסופיה המערבית.

תרגום של כמה ממונחי מפתח אריסטוטליים:

οὐσία, ousia – עצם, הוויה

ὑποκείμενον, hupokeimenon – מצע

ἕλη, hulê – חומר

εἶδος, eidos – צורה

μορφή, morphê – תבנית

σχῆμα, skhêma – דפוס

τὸ τί ἔστιν, to ti estin – ה'מהר'

τὸ τί ἦν εἶναι, to ti ên einai – מהות

γένος, genos – סוג

τὸ συμβεβηκός, to sumbebékos – מקרה, תכונה מתלווה,

τύχη, tukhê – מזל

τὸ αὐτόματον, to automaton – ה'מעצמר'

בכוכבית (*) מסומנות הערות הבהרה שהוספו על ידי העורכים.